

Huius Operis ius proprietatis in Legum tutela est; et Auctor vetat, siue expressa sua facultate, in quodcumque idioma versionem fieri.

NEAPOLI — TYPIS V. MANFREDI

PARS SECUNDA

ETHICA SPECIALIS

1. Ethica specialis diversas hominis relationes percurrit, ut quaenam ex lege naturali iura, et quaenam officia in illo, secundum diversitatem, in qua versatur, statuum specialim oriantur, determinet¹. Haec philosophiae moralis pars, cum de officiis disputet, atque proinde ad mores instituendos propius pertineat, maximi momenti est; siquidem, aiente Tullio, « in eo (*officio*) colendo sita vitae est honestas omnis² ».

2. Iam haec scientia ea est, quae *ius naturale*, seu *rationale*, vel *iusprudentia naturalis* appellari solet³. Quod nomen relinquentes, eam duas in sectiones, ad quas illae a s. Thoma assignatae⁴ facile revocantur, dispescimus, nempe in *ius individuale*, et *ius sociale*. Ius enim naturale applicatur homini, quatenus vel individuum, seu privata persona est, vel in quadam societate constituitur, prout haec vel in se spectatur, vel quoad relationes ad alias societates.

SECTIO PRIMA

IVS INDIVIDUALE

3. Homo, quatenus individuum, seu persona humana est, sub triplici respectu considerari potest, nempe ratione tum Dei sui conditoris, tum sui ipsius, tum ceterorum hominum,

¹ « Status, proprie loquendo, significat quamdam positionis differentiam, secundum modum suae naturae, quasi in quadam immobilitate »; 2^a 2^{ae}, q. CLXXXIII, a. 1 c.

² *De officiis*, lib. I, c. 2, p. 3, ed. Nobbe, Lipsiae 1849. Cf. quae adversus Koppen, et Herbart hac de re adnotavit Lichtenfelsius, *Istituzioni di Filosofia morale, e di Metafisica de' costumi* (trad.), c. III, § 64, p. 92-93, Lodi 1852.

³ Nomen iuris hic accipitur, prout complexum legum significat. Cf. p. 218, not. 4, part. I.

⁴ Cf. p. 3 part. I.

prout cum iis communem habet naturam, praecisa quavis relatione sociali, qua cum ipsis devincitur. Exurgit inde triplex officiorum genus, de quibus in hac sectione disseremus.

CAPVT PRIMVM

De hominis erga Deum officii

4. « Primum officium iustitiae, inquit Lactantius, est coniungi cum Deo ⁴ ». Idest, officia hominis erga Deum sunt omnium maxima, tum quia homo totus pendet a Deo, « in quantum est primum principium creationis, et gubernationis rerum ² »; tum quia omnia hominis officia ad beatitudinis adeptionem referuntur ³; siquidem ex lege dimanant, cuius est hominem ad beatitudinem dirigere; ac proinde ante omnia officii erga Deum obstringimur, in cuius possessione beatitudo nostra consistit. « Ipse (Deus) est, cui principaliter aligari debemus, tamquam indeficienti principio; ad quem etiam nostra electio assidue dirigi debet, sicut in ultimum finem ⁴ ». Accedit, quod, « cum ad sapientiam pertineat, quod humana vita reguletur secundum rationes Divinas, hinc oportet sumere principium, ut homo Deum revereatur, et se Ei subiiciat. Sic enim consequenter in omnibus secundum Deum regulabitur ⁵ ».

ART. I. De cultu, quem ex lege naturali Deo exhibere tenemur

5. Virtus, ad quam « pertinet exhibere reverentiam Deo ⁶ », religio vocatur, quae est « potissima pars iustitiae ⁷ », quia

¹ Div. Inst., lib. VI, De vero cultu, c. 10, Opp. t. I, p. 666, Parisiis 1844.

² 2^a 2^{ae}, q. LXXXI, a. 3 c.

³ Cf. s. Aug., De Civ. Dei, lib. X, c. 18.

⁴ 2^a 2^{ae}, q. LXXXI, a. 1 c. Quapropter Pantheistae, Materialistae, et quicumque Deum personale esse negant, vel supremum omnium Dominum et Gubernatorem non agnoscunt, nullo erga Deum officio hominem teneri consequenter asserunt. De Kantio, qui religionem ad hominis officia erga seipsum, et alios homines coarctavit (*La Religion dans les limites de la raison*, trad. Trullard, p. 172 et 312 sqq, Paris 1841), vid. quae adversus eum disseruit Al. Taparelli in Eph. *La Scienza e la Fede*, vol. XIII, p. 83 sqq, Napoli 1847.

⁵ 2^a 2^{ae}, q. XIX, a. 7 c.—⁶ 2^a 2^{ae}, q. LXXXI, a. 3 c.

⁷ 2^a 2^{ae}, q. CXXII, a. 1 c.

per eam « redditur debitum Deo ⁴ ». Hoc autem appellatur nomine a *religando*; siquidem ex naturalibus vinculis essentialis dependentiae nostrae ab ipso Deo immediate profluit: « Religio nominatur . . . , quia quodam naturali instinctu (*homo*) se obligatum sentit Deo, ut suo modo reverentiam Ei impendat, a quo est sui esse, et omnis boni principium ² ». Et rursus, ut vinculis moralis coniunctionis Deo adhaereamus efficit: nam per eam *uni omnipotenti Deo religamur* ³; atque *pietate constringimur* ⁴, ita ut ab Eo *non evagemur* ⁵.

6. Itaque Religio ad hoc ordinatur, ut *exhibeat Deo debitum honorem* ⁶, seu *debitum cultum* ⁷; nam « colere dicimur homines, quos honorificatione. . . frequentamus ⁸ ». Quocirca cultus *se habet per modum materiae et obiecti ad religionem* ⁹, et hanc ob rationem ipse « Dei cultus Religio nominatur ¹⁰ », vel *servitium*; siquidem, cum Deus *vere Dominus noster sit, quia totum, quod in nobis est, Ipsi debemus*,

¹ 1^a 2^{ae}, q. LX, a. 3 c. Non autem redditur debitum Deo *secundum aequalitatem absolute*, « quia Deo non potest tantum exhiberi, in quantum Ei debetur; sed secundum quamdam considerationem humanae facultatis, et Divinae acceptionis »; 2^a 2^{ae}, q. LXXXI, a. 5 ad 3. Cf. p. 226 part. I.

² Contr. Gent., lib. III, c. 119.

³ S. Aug., De Vera Religione, cap. ult., n. 113.

⁴ Lact., Div. Inst., lib. IV, De vera Sapientia et Relig., c. 28, t. I Opp. p. 537, ed. cit.

⁵ Contr. Gent., loc. cit. Huiusmodi *religionem* idem s. Thomas explicat hac alia ratione: « Illud proprie ligari dicitur, quod ita uni adstringitur, quod ei ad alia divertendi libertas tollatur. Sed religatio iteratam ligationem importans ostendit ad illud aliquem ligari, cui primo coniunctus fuerat, et ab eo distare incoepit. Et quia omnis creatura prius in Deo extitit, quam in seipsa, et a Deo processit, quodammodo ab Eo distare incipiens secundum essentiam per creationem, ideo rationalis creatura ad ipsum Deum debet religari, cui primo coniuncta fuerat, antequam esset; ut sic ad locum, unde exeunt, flumina revertantur »; *Opusc. Contra impugnantes Dei cultum, et Religionem*, c. 1.

⁶ 2^a 2^{ae}, q. LXXXI, a. 4 c.—⁷ Ibid., a. 5 c.

⁸ Ibid., a. 1 ad 4. Heic autem cultus sensu proprio accipitur. Nam, momente s. Bonaventura, « generaliter dicitur cultus actus directus in Deum, sub ratione finis: et sic est omnis virtutis »; *In lib. III Sent., Dist. IX, a. II, q. 2 resol.*

⁹ 2^a 2^{ae}, q. cit. a. 5 c.—¹⁰ Contr. Gent., loc. cit.

sequitur, ut *id, quod in honorem Dei exhibemus, servitium dicatur*¹.

7. Prop. *Ex lege naturali Deo cultum internum, et externum exhibere tenemur*².

Prob. 1^a pars. Quemadmodum ex dictis constat, cultus Dei in eo consistit, quod « homo protestatur Divinam excellentiam, et subiectionem sui ad Deum³ ». Atqui ad utrumque homo ex lege naturali tenetur. Nam 1° « honor debetur alicui ratione excellentiae: Deo autem competit singularis excellentia, in quantum omnia in infinitum transcendit secundum omnimodum excessum: unde Ei debetur specialis honor⁴ ». 2° « Cum servus dicatur ad dominum, necesse est, quod ubi est propria, et specialis ratio dominii, ibi sit specialis, et propria ratio servitutis. Manifestum est autem, quod dominium convenit Deo secundum propriam, et singularem quamdam rationem; quia Ipse omnia fecit; et quia summum in omnibus rebus obtinet principatum; et ideo specialis ratio servitutis Ei debetur⁵ ».

8. Ex qua argumentatione illud etiam colligitur, actus cultus interioris ad duos revocari posse, nempe ad *devotionem*, et *orationem*. Ex illa *promptam habemus voluntatem ad exequenda ea, quae pertinent ad Divinum cultum, seu famulatum*⁶; atque « per orationem homo Deo reverentiam exhibet; in quantum scilicet Ei se subiicit, et profitetur orando, se Eo indigere, sicut auctore suorum honorum⁷ ».

¹ *Contr. Gent.*, ibid. Et 2^a 2^{ae}, q. LXXXI, a. 3 ad 2: « Eodem actu homo servit Deo, et colit Ipsum. Nam cultus respicit Dei excellentiam, cui reverentia debetur: servitus autem respicit subiectionem hominis, qui ex sua conditione obligatur ad exhibendam reverentiam Deo ».

² *Ex lege naturali* inquitur, seu ex necessario ordine inter Creatorem, et creaturam; ut Pufendorffii error excludatur, qui, cum *socialitatem* pro iuris naturalis fundamento constituat (cf p. 185 part. I), hominis officia erga Deum ad naturalem iurisprudentiam minime pertinere docet, cultumque Divinitatis ratiocinio persuaderi posse tantum quia est medium et politicum instrumentum praesentis vitae tranquillitati optime accommodatum; vid. *De officiis hominis ac civis*, lib. I, c. 3, § 13.

³ 2^a 2^{ae}, q. LXXXI, a. 3 ad 2. — ⁴ *Ibid.*, a. 4 c.

⁵ *Ibid.*, a. 1 ad 3. — ⁶ 2^a 2^{ae}, q. LXXXII, a. 1 et 2 c.

⁷ 2^a 2^{ae}, q. LXXXIII, a. 3 c.

9. Prob. 2^a pars 4. 1° Ideo cultum internum homo ex lege naturali Deo debet, quia ab Ipso suum esse recepit. Atqui totus homo a Deo factus est. Ergo non solum anima, sed etiam corpore reverentiam et famulatum erga Deum contestari tenetur, « quasi ad redditionem debiti, ut scilicet homo Deo serviat secundum illud totum, quod ex Deo habet, idest non solum mente, sed etiam corpore² ». Quare « est duplex cultus Dei, interior et exterior. Cum enim homo sit compositus ex anima, et corpore, utrumque debet applicari ad colendum Deum; ut scilicet anima colat interiori cultu, et corpus exteriori³ ».

2° « Ex quadam redundantia ab anima in corpus, ex vehementi affectione⁴ », fit, ut vividi sensus nostrae erga Deum reverentiae in signa quaedam externa prosiliant. Ergo ex ipso cultu interno, dummodo sincerus sit, non potest non prodire externus.

3° Exigit recta ratio, ut ea exercentur, quae ad cultum internum ordinantur. Atqui cultus externus ad internum ordinatur; nam animus noster ita est corpori, sensibusque illigatus, ut actus externi internos excitent, foveant, reddantque vividiores; alioquin ipsi actus interni languescunt, et extinguuntur. Ergo⁵.

¹ Cultus externus « *ceremonia* vocatur, quasi *munia*, idest dona *Cereris*, quae dicebatur *Dea frugum*; eo quod primo ex frugibus oblationes Deo offerebantur. Sive, ut Maximus Valerius refert, nomen *ceremoniae* introductum est ad significandum cultum Divinum apud Latinos, a quodam oppido iuxta Romam, quod *Caere* vocabatur: eo quod Roma capta a Gallis, illic sacra Romanorum oblata sunt, et reverentissime habita »; 1^a 2^{ae}, q. XCIX, a. 3 c.

² 2^a 2^{ae}, q. LXXXIII, a. 12 c.

³ 1^a 2^{ae}, q. CI, a. 2 c. Hinc « non est mirum, si haeretici, qui corporis nostri Deum esse auctorem negant, huiusmodi corporalia obsequia Deo fieri reprehendunt »; *Contr. Gent.*, lib. III, c. 119.

⁴ 2^a 2^{ae}, q. LXXXIII, a. 12 c.

⁵ « Mens humana indiget ad hoc, quod coniungatur Deo, sensibiliu manuactione; quia invisibilia Dei per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, ut Apostolus dicit *ad Rom.* 1. Et ideo in Divino cultu necesse est aliquibus corporalibus uti, ut eis, quasi signis quibusdam, mens hominis excitetur ad spirituales actus, quibus Deo coniungitur. Et ideo Religio habet quidem interiores actus, quasi principales, et per se ad Religionem pertinentes; exteriores vero actus,

4° Homo Divini cultus finem, qui « est, ut Deo det gloriam ⁴ », perfecte non attingit, nisi, quantum in eo est, efficiat, ut ceteri homines, quibuscum vivit, Deum revereantur: « Prodest etiam laus oris ad hoc, quod aliorum affectus provocetur in Deum ² ». Tenetur igitur actibus exterioribus debitam Deo suam reverentiam aliis hominibus testari ³.

10. Iam ex pluribus, quae ad cultum exteriorem pertinent ⁴, « singulare videtur esse sacrificium ⁵ ». Nam hostiae destructione, quasi vice nostri Deo oblatae, quidquid sumus Ei debere testificamur ⁶; atque dignum esse ut, si opus foret, et si Ipse vellet, totum in Eius honorem insumeretur. Cum enim, ut recte inquit Eusebius, naturali ratione viderent homines, suam se vitam Deo offerre debere, et tamen homines ipsos Deo immolari neque conveniens videretur, neque Deus permitteret, lege naturae ⁷ introductum est, ut homines vice sui animalia, vel alias res sensibiles Deo immo-

quasi secundarios, et ad interiores actus ordinatos»; 2^a 2^{ae}, q. LXXXI, a. 7 c. Cf. *ibid.*, q. LXXXIV, a. 2 c., et *Contr. Gent.*, loc. cit.

¹ 2^a 2^{ae}, q. XCIII, a. 2 c.

² 2^a 2^{ae}, q. XCI, a. 4 c.

³ De cultu, quem humana societas tenetur Deo exhibere, in altera sectione sermo nobis erit.

⁴ De his agit sanctus Doctor, 2^a 2^{ae}, qq. LXXXIV-XCI.

⁵ *Contr. Gent.*, lib. III, c. 120, n. 6.

⁶ Praestat adnotare differentiam inter sacrificium, et simplicem oblationem. Nam « sacrificia proprie dicuntur, quando circa res Deo oblatae aliquid fit; sicut quod animalia occidebantur, et comburebantur... Sacrificium dicitur ex hoc, quod homo facit aliquid sacrum... Oblatio autem directe dicitur, cum Deo aliquid offertur, etiamsi nihil circa ipsum fiat... Unde omne sacrificium est oblatio; sed non convertitur»; 2^a 2^{ae}, q. LXXXV, a. 3 ad 3.

⁷ Hac in re illud locum habet, quod alibi (p. 206-207 part. I) monuimus, quod nempe « aliqua in communi sunt de iure naturali, quorum determinationes sunt de iure positivo... Similiter etiam oblatio sacrificii in communi est de lege naturali; et ideo in hoc omnes conveniunt; sed determinatio sacrificiorum est ex institutione humana, vel Divina; et ideo in hoc differunt » (*Ibid.*, a. 1 ad 1). Quod generatim intelligendum est de ritibus cultus exterioris. Nam « de dictamine rationis naturalis est, quod homo aliqua faciat ad reverentiam divinam; sed quod haec determinate faciat, vel illa, istud non est de dictamine rationis naturalis, sed de institutione iuris Divini, vel humani »; 2^a 2^{ae}, q. LXXXI, a. 2 ad 3.

larent, atque ita se eodem modo vitam, si oporteret, oblaturos profiterentur ⁴.

11. Obiic. 1° Deus nullius rei indiget. Ergo non exigit ab homine cultum.

Resp. *Neg. cons.* Non enim ideo Deus ab homine cultum exigit, quia illo indiget; siquidem « affectum mentis, et etiam motum corporis non propter se acceptat ²»; sed 1° quia postulat rectus ordo, ut Deum *profiteamur animae, et corporis auctorem*; ac proinde *spiritualia et corporalia obsequia Ei exhibeamus* ³. 2° Quia bonum ipsius hominis, quod in tendentia ad Deum ultimum finem consistit, per actus religionis, quae est « faciens nos recte habere ad Deum ⁴ », obtinetur. Quocirca Deum non colimus « propter utilitatem suam, sed propter utilitatem nostram ⁵»; nempe non « ut proficiamus Ei, sicut cum alias res nostris operibus colere dicimur; sed quia per huiusmodi actus proficimus in Deum ⁶ ».

¹ *Demonstr. evang.*, lib. 1, c. X, p. 34. Coloniae 1688. Haec contra Heinneum quadrat, qui (*De iure nat. et gent.*, lib. I, c. 5, § 136-138), exterioris cultus ritus enumerans, sacrificium omittit.

² *Contr. Gent.*, lib. III, c. 119.

³ *Ibid.* Et in *lib. III Sent.*, Dist. IX, q. I, a. 3, sol. 3 c.: « Quae (*religionis officia*) Deo non propter indigentiam exhibemus, sed in recognitionem, quod omnia ab Ipso habemus ».

⁴ *Contr. Gent.*, lib. III, c. 138.

⁵ 2^a 2^{ae}, q. XCI, a. 1 ad 3. Et *ibid.*, q. LXXXI, a. 7 c.: « Dicendum, quod Deo reverentiam, et honorem exhibemus non propter seipsum, quia ex seipso est gloria plenus, cui nihil a creatura adiacere potest; sed propter nos, quia videlicet per hoc, quod Deum reveremur, et honoramus, mens nostra Ei subiicitur. Et in hoc eius perfectio consistit: quaelibet enim res perficitur per hoc, quod subditur suo superiori, sicut corpus per hoc, quod vivificatur ab anima; et aer per hoc, quod illuminatur a sole ».

⁶ *Contr. Gent.*, lib. III, c. 119. Atque inde stultitia eorum arguitur, qui honestatem naturalem cum religionis contemptu consociare sibi adblandiunt. Sane « omne bonum honestum ex his duobus procedit, scilicet ex rectitudine rationis, et voluntatis » (1^a 2^{ae}, q. XXXIX, a. 2 c.); neutrum autem cum officiorum, ad quae ordo rationis arctissime hominem adstringit; et sine quibus ad beatitudinem nequit ipse pervenire, contemptu potest consistere. Quinimo, officiis erga Deum sublatis, ipse honestatis conceptus prorsus evanesceret: siquidem « virtutes morales sunt circa ea, quae ordinantur in Deum, sicut in finem »; 2^a 2^{ae}, q. LXXXI, a. 6 c.

12. Obiic. 2° Deus intus cordis nostri recessus intuetur, nec Ei opus est, ut interiores animi nostri sensus Ei pateant. Ergo saltem cultus externus est supervacaneus.

Resp. *Neg. cons.* Sane cultum externum Deo adhibemus « non quidem ut Ei, qui est inspector cordium, nostros conceptus manifestemus, sed ut nosmetipsos, et alios . . . ad Ipsius reverentiam inducamus¹»; quia « per sensibilia signa mens nostra provocatur, ut tendat in Deum²»; item ob alias, quas explicavimus, rationes³.

13. Obiic. 3° Deus, cum sit spiritus purissimus, non nisi internis animae actibus, nempe spirituali cultu est colendus. Ergo cultus externus est reiiciendus.

Resp. *Neg. cons.* Nam « etiam adoratio corporalis in spiritu fit, in quantum ex spirituali devotione procedit, et ad eam ordinatur⁴». Quae responsio satis ex iam dictis constat⁵.

¹ 2^a 2^{ae}, q. XCI, a. 1 c.

² 2^a 2^{ae}, q. LXXXIV, a. 2 ad 3.

³ Cf *ibid.*, q. LXXXI, a. 7 ad 2.

⁴ 2^a 2^{ae}, q. LXXXIV, a. 2 ad 1.

⁵ Atque haec etiam sufficere videntur ad vesanam impudentiam Arhensii retundendam, qui cultum externum, cantu et musica exceptis, velut quid superstitiosum respuit; et ideo religionem definit, tamquam ligamen hominis in spiritu et corde cum Ente supremo, quod, ut Providentia intelligens, gubernat mundum, et omnem vitam particularem (*Cours de droit nat.*, part. 3, c. 1, Bruxelles 1830). Numquid, universo orbe Supremi Numinis maiestatem annuntiante, solus homo ratione praeditus, tot beneficiis a Deo cumulatus, reverentiam Auctori suo debitam, Eiusque supremum dominium exterius profiteri non tenetur? Superfluum quidem et superstitiosum est, « quod in exterioribus solum consistens, ad interiorem Dei cultum non pertinet » (2^a 2^{ae}, q. XCIII, a. 2 c.), quasi sit « principale et per se intentum in cultu Divino » (*Ibid.*, q. LXXXI, a. 7 ad 1): non autem huiusmodi sunt exteriores actus, quasi secundarii, et ad interiores actus ordinati (*Ibid.* c.). Item, « superfluum in his, quae ad Divinum cultum pertinent, esse potest, . . . quia cultus Divinus exhibetur cui non debet exhiberi, vel quando non debet, vel secundum alias circumstantias, prout non debet »: non autem secundum circumstantiam quanti, « quia Deo non potest tantum exhiberi, quantum Ei debetur » (*Ibid.* q. LXXXI, a. 5 ad 3): idest, « Religio non potest habere excessum secundum quantitatem absolutam, non autem ex amore Dei, tamquam nostrae beatitudinis obiectum constituentis. Cf p. 201, part. I. aliquid, quod fieri non debet »; *ibid.*, q. XCII, a. 1 ad 3.

ART. II. De naturali obligatione Deum amandi et timendi

14. Amor erga Deum est religionis principium; ex illo enim consequitur, ut « homo tradat seipsum Deo ad aliqua opera Divini cultus¹ ». Quocirca de naturali Deum diligendi praecepto hic est nobis disserendum, praecipue quia Kantius amorem istum, tamquam impossibilem, a lege naturali amovit, vitiumque mysticismi appellare non dubitavit².

15. Prop. *Homo non solum potest, sed etiam ex lege naturali Deum diligere tenetur.*

Prob. 1^a pars. Dilectio ex consideratione procedit, eo quod « bonum intellectum est obiectum voluntatis³ ». Atqui quisquis Deum considerat, potest Ipsum tamquam summam bonitatem agnoscere, « cum Deus sit ipsa essentia bonitatis⁴»; hinc, aiente s. Augustino, « omnes certatim pro excellentia Dei dimicant; nec quisquam inveniri potest, qui hoc Deum credat esse, quo melius aliquid sit⁵ ». Ergo.

16. Id ipsum ex eo, quod Deus nostrae beatitudinis est obiectum, amplius confirmatur. Etenim « proprium obiectum amoris est bonum; et ideo, ubi est specialis ratio boni, ibi est specialis ratio amoris. Bonum autem Divinum, in quantum est beatitudinis obiectum, habet specialem rationem boni⁶ ».

17. Neque huic argumento illud obstat, quod Kantius asseruit, hominem esse sibi ipsi finem⁷. Etenim quantopere sententia ista a vero distet, iam alibi demonstratum nobis est⁸. « Ad quid, inquit Auctor *de diligendo Deo*⁹, creata est rationalis creatura? Ad laudandum Deum, ad serviendum Ei,

¹ 2^a 2^{ae}, q. LXXXII, a. 2 ad 1. Et *ibid.*, a. 3 c.: « Quae (dilectio) est proxima devotionis causa ». Illud autem sanctus Doctor advertit, quod « caritas et devotionem causat... et etiam per devotionem nutritur »; *ibid.*, a. 2 ad 2.

² Cf Ephem. *La Scienza e la Fede*, vol. VII, p. 296, Napoli 1844.

³ 2^a 2^{ae}, q. LXXXII, a. 3 c.

⁴ *Qq. dispp.*, *De malo*, q. V, a. 1 ad 4.

⁵ *De Doctr. Christ.*, lib. I, c. 7, n. 7.

⁶ 2^a 2^{ae}, q. XXIII, a. 4 c.

⁷ *Idealisme transcendental*, trad. par Grimblot, part. V, p. 343-348, Paris 1842. Hanc ob rationem Kantius illud etiam asseruit, legem colendam esse ex ipsius legis amore, non autem ex amore Dei, tamquam nostrae beatitudinis obiectum constituentis. Cf p. 201, part. I.

⁸ P. 26, part. I. — ⁹ Cap. II, Inter *Opp.* s. Aug., t. VI.

ad fruendum Eo: in quibus ipsa proficit, non Deus ». Quocirca dilectio Dei, quin, ut Kantius blaterat, vitium mysticismi sit, « est summa perfectio rationalis creaturae, cum per hoc quodammodo Deo uniatur ¹ ».

18. *Prob.* 2^a pars. « Praeceptum importat rationem debiti: in tantum ergo aliquid cadit sub praecepto, in quantum habet rationem debiti ² ». Atqui dilectio Dei est *aliquid per se debitum*: nam illud per se debitum dicitur, « quod est finis: finis autem, ad quem actiones et affectiones creaturae rationalis ordinantur, est ut « uniatur Deo; quod fit per caritatem ³ ».

19. Ex quo argumento illud etiam colligitur, Deum super omnia amandum esse; secus non diligeretur Deus, tamquam ultimus finis, ad quem omnia referenda sunt: « Deus est diligendus sicut finis ultimus, ad quem omnia referenda sunt ⁴ ».

20. Itaque praeceptum circa dilectionem Dei *maximum* habendum est. Nam « in quolibet genere id, quod est per se, potius est eo, quod est propter aliud ⁵ ». Atqui praeceptum dilectionis Dei, cum finem respiciat, rationem praesertit debiti *per se*, alia autem praecepta *propter aliud*, nempe propter finem, ad quem ordinantur ⁶. Ergo.

¹ *Contr. Gent.*, lib. I, c. 80, n. 5. — ² 2^a 2^{ae}, q. XLIV, a. 1 c.

³ *Ibid.* Et q. XXVII, a. 6 c.: « Finis omnium actionum humanae et affectionum est dilectio Dei, per quam maxime attingimus ultimum finem ».

⁴ 2^a 2^{ae}, q. XLIV, a. 4 c. « Summum bonum, aiebat s. Augustinus, non modo diligendum esse nemo ambigit; sed ita diligendum, ut nihil amplius diligere debeamus: idque significatur et exprimitur quod dictum est, Ex tota anima, ex toto corde, ex tota mente »; *De mor. Eccl.*, lib. I, c. 11.

⁵ 2^a 2^{ae}, q. XLIV, a. 1 c.

⁶ *Ibid.*, et ad 3. Ex hoc ipso autem, quod huiusmodi praeceptum maximum omnium est, perspicitur ipsum esse speciale praeceptum a ceteris distinctum, non vero, uti Kantiani contendunt, in reliquorum praeceptorum observatione tantum contineri (cf *La Scienza e la Fede*, vol. VIII, p. 26, Napoli 1844, ubi de hoc illorum philosophorum errore, quos iam nonnulli Theologi praecesserunt, sermo occurrit). Sane nihil maximum ceterorum dici potest, nisi sit speciale et a ceteris distinctum. Quocirca Alexander PP. VIII an. 1690 hanc proseripsit propositionem: *Sufficit, ut actus moralis tendat in finem ultimum in-*

21. Exinde autem duo consequuntur: 1° Ad praeceptum istud, sicut ad finem, omnia alia praecepta reducuntur ¹. 2° A lege Divino-naturali hoc praeceptum ita praescribi, ut ad ipsum « huius legis intentio principaliter ordinetur »; siquidem « intentio Divinae legis ad hoc principaliter est, ut homo Deo adhaereat; homo autem potissime adhaeret Deo per amorem ² ».

22. Quoniam vero « quanto aliquis magis diligit aliquem, tanto magis timet eum offendere, et ab eo separari ³ », cum amore in Deum timor ille arctissime coniungitur, qui *filialis* dicitur, quia « filiorum est timere offensam patris ⁴ ». Huiusmodi timor a *servili* distinguitur, quo homo *convertitur ad Deum, et Ei inhaeret, non propter timorem culpae, sed propter timorem poenae* ⁵. Porro timor servilis « caritatem in sui ratione non includit ⁶ »; at vero « essentia eius bona est, quia refugere poenas aeternas non est, nisi bonum ⁷ »;

terpretative. Nunc homo non tenetur finem ultimum amare neque in principio, neque in decursu suae vitae mortalis.

¹ 2^a 2^{ae}, q. XXIII, a. 4 ad 3. Cf q. XLIV, a. 1 ad 3, et 1^a 2^{ae}, q. C, a. 3 ad 1. Quomodo autem hoc intelligendum sit, ita a sancto Doctore explicatur: « Dicendum, quod virtus, vel ars, ad quam pertinent finis ultimus, imperat virtutibus, vel artibus, ad quas pertinent alii fines secundarii. Et ideo, quia caritas habet pro obiecto ultimum finem humanae vitae, scilicet beatitudinem aeternam, ideo extendit se ad actus totius humanae vitae per modum imperii, non quasi immediate eliciens omnes actus virtutum » (2^a 2^{ae}, q. XXIII, a. 4 ad 2). Et alibi: « Est ergo caritas alia (*virtus*) ab his, quae ordinantur ad ea, quae sunt ad finem, licet illa, quae ordinatur ad finem, sit principalior, et architectonica respectu earum, quae ordinantur in ea, quae sunt ad finem; sicut medicinalis respectu pigmentariae: et militaris respectu equestris. Unde manifestum fit, quod necesse est caritatem esse quamdam virtutem speciatam distinctam ab aliis virtutibus, sed principalem, et motivam respectu earum »; *Qq. disp.*, *De Virt.*, q. II, a. 5 c.

² *Contr. Gent.*, lib. III, c. 116. Et 2^a 2^{ae}, q. XVII, a. 6 ad 3: « Caritas... facit tendere in Deum, uniendo affectum hominis Deo ».

³ 2^a 2^{ae}, q. XIX, a. 40 c. — ⁴ *Ibid.*, a. 2 c.

⁵ *Ibid.* « Timor servilis, inquit etiam a. 5 ad 2, respicit Deum, sicut principium inflictivum poenarum; timor autem filialis respicit Deum, non sicut principium activum culpae, sed potius sicut terminum, a quo refugit separari per culpam ». — ⁶ *Ibid.*, a. 2 ad 3.

⁷ *In lib. III Sent.*, Dist. XXXIV, q. II, a. 2, sol. 1 c. Dicitur es-

immo *principium sapientiae* vocatur. « Timor servilis principium sapientiae est, quia quisquis post errorem delictorum sapere incipit, primo, timore Divino corripitur, ne ad tormenta ducatur ¹ ». Quod a s. Thoma explicatur hunc in modum: « Timor servilis est sicut principium extra disponens ad sapientiam, in quantum aliquis timore poenae discedit a peccato, et habilitatur per hoc ad sapientiae effectum ² ». Et ideo valde prodest caritati; nam, aiente s. Bernardo, « ut ad caritatem (*homines*) perveniant, initiandi sunt a timore ³ ».

ART. III. De autonomia et indifferentismo in negotio Religionis

23. *Religionis* nomen hic latiori sensu accipimus, quatenus significat complexionem omnium dogmatum, et praeceptorum, quae ad veram Dei cognitionem, et legitimum cultum pertinent.

24. Iam naturalis libertas, quam Rationalistae post Deistas praedicant, sentiendi, prout cuique libet, in negotio Religionis, *autonomia*, seu *libertas conscientiae* appellatur; cui tyrannus, dominatus, imperium in conscientias ab illis opponitur. Cum *autonomia indifferentismus* connectitur, seu opinantium secta, qua religionem sive naturalem, sive revelatam, atque inter religiones, quae revelatas sese iactant, quamcumque aequae bonam et Deo gratam esse, et ad ultimum finem assequendum sufficere statuitur ⁴.

sentia eius, nam *servilitas*, nempe inclinatio illa, qua quis mallet Deum offendere, nisi poena timeretur, *contrariatur caritati*, et est mala, cum manum, non voluntatem a peccato cohibeat. At quia haec *servilitas* est *accidens timoris servilis*, et non intrat *essentiam eius*, ideo *timor servilis secundum suam substantiam bonus est*; *Ibid.*, et 2^a 2^{ae}, q. cit., a. 4 c.

¹ *In caput I Proverb.*, Inter *Opera* s. Hieronymi, t. V, p. 519, Parisiis 1706. — 2^a 2^{ae}, q. cit., a. 7 c.

³ *Serm. II in Dom. I post Oct. Epiph.*, fol. 39, *Opp.*, t. I, Venetiis 1596. Et s. Augustinus: « Opus est, ut intret timor primo, per quem veniat caritas. Timor, medicamentum, caritas, sanitas »; *In Epist. Ioan.*, tract. IX, n. 4. Hinc s. Bonaventura de hoc timore ita loquitur: « Donum Dei est illas poenas aeternas refugere et timere, pro eo quod ex tali dono est quaedam cordis emollitio, et fluxus concupiscentialis restrictio, et in hoc quaedam rectificatio »; *In lib. III Sent.*, Dist. XXXIV, p. 2, a. 1, q. 1, *resol.*

⁴ Ab hoc *indifferentismo* consequitur *tolerantia civilis*; quo nomine

25. Ad putidos hosce errores refellendos ¹, illud in primis, quod in *Criterionologia* circa necessitatem Revelationis, praesertim quoad religionem, ostendimus ², in memoriam revocandum nobis est. Etsi enim aliqua religionis dogmata ratio humana cognoscere possit, tamen ad integrum, et ab omni errore immune religionis systema conficiendum impar est: « Investigatio naturalis rationis non sufficit humano generi ad cognitionem Divinorum, etiam quae ratione ostendi possunt ³ ». Quod ex facto comprobatur; nam philosophi, qui etiam « de rebus humanis naturali investigatione perscrutantes, in multis erraverunt, et sibi ipsis contraria senserunt ⁴ », absurdiores quoad Divina, teste historia, protulerunt errores.

26. Accedit, quod non pauca sunt, circa quae ratio humana, quocumque se vertat, omnino haeret, nihilque certi definire potest; e. g., circa modum, quo gratus Deo cultus sit exhibendus ⁵; circa rationem, qua homo post culpam Deo reconciliari, aeternasque poenas vitare possit, et circa alia huiusmodi; quae tamen scitu maxime necessaria sunt ad veram Religionem constituendam ⁶.

significatur permissio, ut dissentientes a vera Religione suo arbitrio et errori impune inhaereant. Sed de hac alius erit agendi locus.

¹ Eos damnavit Pius IX in *Syllabo*, § III, n. XV, et XVI.

² Cap. IX, art. 2, p. 270-271 vol. I.

³ 2^a 2^{ae}, q. II, a. 4 ad 1. Cf. *Contr. Gent.*, lib. I, c. 4, et in *lib. III Sent.*, Dist. XXIV, q. 1, a. 3 *sol.* Eleganter ad hanc rem Lactantius: « Eadem ratione hanc vitae viam quaeri oportet, qua in alto iter navibus quaeritur. Quae nisi aliquod coeli lumen observent, incertis cursibus vagantur. Quisquis autem rectum iter viae tenere nititur, non terram debet aspicere, sed coelum, et, ut apertius loquar, non hominem sequi debet, sed Deum »; *Div. Inst.*, lib. VI, c. 8, *Opp.* t. I, p. 660, Parisiis 1844.

⁴ 2^a 2^{ae}, loc. cit. c.

⁵ « De dictamine rationis naturalis est, quod homo aliquid faciat ad reverentiam divinam; sed quod haec determinate faciat vel illa, istud non est de dictamine rationis naturalis »; 2^a 2^{ae}, q. LXXXI, a. 2 ad 3.

⁶ Hinc vel ipsi ethnici philosophi scite animadverterunt, sinceram perfectamque veritatem, potissimum in iis, quae ad Dei cognitionem et obsequium pertinent, non nisi ex Dei ipsius oraculo hauriri posse. Sane de Platone ait Clemens Alexandrinus: « Vel ex Platonis sententia, aut a Deo, aut ab iis, qui a diis duxere originem, verum solum disci potest » (*Strom.*, lib. VI, n. 15, *Opp.* t. II, p. 802, Venetiis